

ЗА СЕМАНТИЧНИТЕ И СИНТАКТИЧНИТЕ АРГУМЕНТИ

Г. Петрова

OF THE SEMANTIC AND SYNTACTIC ARGUMENTS

G. Petrova

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze the possible relationships between the semantic and the syntactic arguments in the Bulgarian language. Four types are presented: the number of the semantic and syntactic arguments is identical; reduction in the syntax of a semantic argument; absence of a semantic and a syntactic argument; presence of a syntactic but absence of a semantic argument.

Key words: semantic and the syntactic arguments, argument reduction, expletive syntactic argument.

ВЪВЕДЕНИЕ

Обект на изследване е отношението между двете нива на аргументната структура – семантично и синтактично. Семантичното се свързва с броя на аргументите на даден предикат и семантичните роли, които те получават от него. Второто ниво се свързва с броя на синтактично представените аргументи, както и с възможността за наличие на експлетивен, формален елемент в дадена структурна позиция. Изясняването на този въпрос е важно за семантичната интерпретация на привидно еднакви синтактични структури и за различаване случаите на омонимия. Изследването се основава на генеративния синтактичен модел, представен от Н. Чомски (1981, 1993) и приложен за българския език от Й. Пенчев (1998).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Терминът “аргумент” е взиман от предикатната логика, която се занимава със структурата на простото съждение. Различните признаци (действия, състояния, процеси) в предикатната логика се наричат предикати, а в синтаксиса кореспондират най-вече с глаголите. Същините (живи същества, предмети), които се отнасят по някакъв начин към признаците, се наричат аргументи на предиката и в синтаксиса кореспондират със съществително име или със словосъчетание с главна част (опора- head) съществително име (NP). Предикатите обозначават някаква

ситуация от извънезиковата действителност, което включва и участниците в нея. В семантичен план ситуацията съответства на пропозиция (P), което в синтаксиса кореспондира с просто изречение.

Аргументите, които съответстват на участниците в дадена ситуация, са задължителни пояснения на предиката и представляват неговата предметна дефиниционна област. Появата им се определя от лексикалното значение на съответния глагол. Даден предикат може да пресъедини един, два или три аргумента и в този смисъл се говори за едно-, дву- и триместни глаголи. Аргументите се бележат със символите *x*, *y*, *z*. С тях се отбелязват празните (или свободни) места за аргументите в значенската структура на даден предикат (P). Така например глаголет *спя* обозначава ситуация, в която някой се намира в това физиологично състояние, т.е. задължителен се явява участник, който спи, напр.:

(1) *Детето спи*

В този смисъл *спя* отваря позиция за един външен аргумент и е едноместен непреходен глагол. Той може да се представи така: *спя* (някой) и още по-абстрактно *спя* (*x*). Глаголет *отварям* обозначава ситуация, при която някой отваря нещо, т.е. той изисква наличието на двама участници – извършващ действието отваряне и обект на действието, напр.:

(2) *Детето отваря прозореца*

Следователно глаголът е двуместен преходен, т.е. отварям (някой, нещо) или отварям (x, y). Глаголът *отивам* обозначава ситуация, при която някой отива някъде, т.е. глаголът също отваря две позиции - за извършващото действие отиване и за мястото, където се отива, напр.:

(3) *Детето отива в градината*

Отивам също е двуместен, но непреходен глагол и може да се представи така: *отивам* (някой, някъде) или отивам (x, y). Глаголът *давам* обозначава ситуация на даване, при която задължително са трима участници – този, който извършва действието даване, това, което се дава, и този, на когото се дава, който получава нещо, напр.:

(4) *Майката дава подарък на детето*

Глаголът е триместен, двупреходен и може да бъде записан така: *давам* (някой, нещо, на някого) или давам (x, y, z). Възможно е глаголът да присъединява и семантично зависима пропорция (P), т.е. предикат със собствени променливи. Например *казвам* обозначава ситуация, при която някой предава съобщение на някого за нещо, напр.:

(5) *Майката казва на детето, че отива на работа*

Следователно *казвам* отваря три свободни позиции и може да бъде записан така: *казвам* (някой, на някого, нещо) или *казвам* (x, y, P). Глаголът *вали* е безличен, т.е. валенето не се свързва с някакъв вършител и затова *вали* може да се представи така: *вали* (), т.е. този глагол не присъединява аргумент. Може да се направи обобщението, че в аргументната структура на даден предикат се съдържа информация за броя на отворените аргументни позиции, като този брой е обусловен от лексикалното значение на съответния глагол.

Важен е обаче не само броят на аргументите, но и семантичните реакции между даден предикат и неговите аргументи. Като наименование на специфичните семантични отношения между тях се използва терминът “семантични (или тематични) роли”. Така например в (1) не е достатъчно да се знае, че *сня* присъединява един аргумент (в случая *детето*). Това

аргументно NP престава участник живо същество, което е носител на това физиологично състояние, а в семантичен план кореспондира с ролята експериентор (този, който изпитва дадено психично или психофизиологично състояние). При (2) *детето* е деятел (този, който съзнателно извършва някакво действие), а *прозореца* е тема (това, което се засяга от действието, но не се изменя или не възниква като резултат от него). При (3) *детето* е деятел, а *в градината* е локатив (мястото на действие). В (4) *майката* е деятел, *подарък* е тема, а *на детето* – бенефициент (този, който придобива нещо или е ощетен от действието). При (5) *майката* е деятел, *на детето* – бенефициент, а *че отива на работа* е семантично зависима пропозиция. Тя няма аргументен статус и не получава роля. Важно е да се отбележи, че роли се приписват само на аргументни NP-та с признак [+вещност].

Глаголът със своята аргументна структура се представя в речника. Там се съдържа необходимата информация за броя на отворените аргументни позиции и за семантичните роли на аргументите, дадени им от съответния глагол. Така в базовото представяне всъщност се съдържа не само семантична информация, но и информация за синтактичния потенциал на глагола, тъй като при синтактичното структуриране аргументите се проектират в определени структурни позиции. Тук за удобство ще използваме функционалните понятия подлог, пряко и непряко допълнение като наименование на структурни позиции, които в генеративната граматика се дефинират конфигурационно (по въпроса вж. Пенчев: 1998).

Ако сравним изречения (6) и (7), ще установим, че те имат привидно еднаква синтактична структура – подлог, пряко и непряко допълнение:

(6) *Той дава подарък на майката*

(7) *Той дава подарък на детето*

И в двата предложни израза в (6) и (7) – *на майката* и *за детето* са непреки допълнения. От семантична гледна точка *на майката* е получател, а *за детето* – адресат. И двете роли са разновидности (т.е. суброли) на надредната релация бенефициент. Както споменахме обаче давам изисква аргумент с роля бенефициент, но получател, а не адресат. Всъщност в (7) получателят не е

изразен, но се подразбира, че някой трябва да получи подаръка, който е за детето. Това изречение може да се представи така:

(8) *Той дава (на някого) подарък за детето*

Що се отнася до предложния израз *за детето*, той по същество е уточнение, допълнително, но незадължително пояснение, т.е. непредявано от изискванията на глаголната лексема. В генеративната граматика тези незадължителни пояснения се определят като адюнкти. Те не фигурират в базовото семантично представяне, защото не са определящи за смисловата завършеност на дадена пропозиция. Те се добавят свободно и внасят допълнителна информация за ситуацията. За разлика от тях аргументите се изискват от предиката, защото са условие за логическа издържаност на изказването.

Изпускането на аргумент прави изказването нелогично, недовършено, а изразът – неграматичен, напр. **детето отваря*, **детето отива*, **майката дава на детето* и т.н. Това е така, защото глаголет *отварям* изисква не само вършител на действието, но и обект на действието; глаголет *отивам* също изисква не само вършител, но и информация за мястото, където се отива; глаголет *давам* се определя не само от вършител и получател, но и от това, което се дава. Може да се обобщи, че неграматичността произтича от липсата на смислово необходими базови компоненти. Тези аргументи са предикатът и неговите аргументи, представени в речника.

В примери (1), (2), (3), (4) и (5) всички семантични аргументи са синтактично представени, т.е. броят на синтактичните аргументи съвпада, напр.:

спя: x [спя (x)]

Детето (x) *спи*

отварям: y x отварям [(x,y)]

Детето (x) *отваря прозореца* (y)

отивам: y x [отивам (x, y)]

Детето (x) *отива в градината* (y)

давам: z y x [давам (x,y,z)]

Майката (x) *дава подарък* (y) *на детето* (z)

казвам: P y x [казвам (x, y, P)]

Майката (x) *казва на детето* (y) , *че отива на работа* (P)

Както обаче е показано в пример (8) налице са случаи на възможност за неизразяване на даден аргумент, т.е. на несъответствие между броя на семантичните и синтактичните аргументи. Аргументът е роля получател не е синтактично представен, но той се подразбира. Същото се отнася и до изречението *Спи*. Тук подлогът е неизразен, т.е. неизразен е субектът на състоянието, но в глаголното окончание в 3 л. ед.ч. се съдържа информация за него и той се подразбира. Тук ще припомним факта, че отличителната характеристика за българския език е това, че е един от езиците, които свободно да изпускат подлога в изречението, т.е. той принадлежи към нулево субектните езици. Подлогът липсва, но винаги може да се възстанови, защото информацията за него се съдържа в базовото семантично представяне. Налице е имплицитен семантичен аргумент. Изречението *Спи* може да се представи така (празната подложна позиция се отбелязва с *pro*):

pro спя: [спя (x)]

Спи

По същия начин можем да представим и други изречения със синтактично непредставени аргументни позиции:

казвам: y x [казвам (x, y, P)]

Аз (x) *му* (y) *казвах*

давам: y, x [давам (x, y, z)]

Майката (x) *дава подарък* (y)

Тези и подобни случаи са илюстрация на възможността за редукция в синтаксиса на семантични аргументи. За по-голяма нагледност можем да направим следното обобщение:

	Аргументи:	
	семантичен	синтактичен
1. <i>Детето спи</i>	+	+
2. <i>Спи</i>	+	-

Интересен се явява въпросът в кои случаи при привидно еднакви повърхнинни структури може да се говори за редукция и при кои – не. Като пример ще използваме безличния именен предикат *време е*, който присъединява семантично зависима пропозиция, структурирана като подчинено изречение:

- (9) *Време е да тръгвам*
 (10) *Време е да се тръгна*

В изречение (9) в подчиненото изречение е налице глаголят *тръгвам*. Глаголното окончание в 1 л.ед.ч. съдържа информация за това, че моментът е настъпил за говорещия, т.е. че е налице субективно обусловен момент за правене на нещо. В този смисъл в изречение (9) всъщност може да се добави дателно допълнение, изразено с лично местоимение, т.е. *Време ми е да тръгвам*. Двете изречения са идентични в семантично отношение. В (10) обаче, където е налице страдателен залог, моментът се отнася до когото и да е, което изключва появата на дателно допълнение, а това изключва наличие на редукция.

Подобно е положението и в следните примери:

- (11) *Личи, че е уплашен*
 (12) *Личи, че ще вали*

В изречение (11) подчиненото подложно изречение обозначава наличие на психично състояние, а то (както и физиологичното) задължително предполага носител (живо същество). Той обаче може и да не се изрази, защото се подразбира. Ето защо изречение (11) е идентично с *Личи му, че е уплашен*, където чрез дателното допълнение се експлицира субектът на състоянието. В (11) следователно е налице имплицитен семантичен аргумент, редуциран в синтаксиса. Що се отнася до изречение (12), подчиненото изречение обозначава състояние на околната среда, което изключва наличието на носител и тук за редукция не може да става въпрос. Това изречение можем да представим така:

pro ex личи: x P [личи (P,x)]
Личи му (x), че е уплашен (P)

pro ex личи: P [личи (P, x)]
Личи, че е уплашен (P)

pro ex личи: P [личи (P)]
Личи, че ще вали (P)

Редукция в синтаксиса е налице и при страдателните конструкции. Тук няма да ги анализираме обстойно, а само ще илюстрираме случая с глаголните форми *давам* и *помагам* в активна и пасивна форма:

давам: z y x [давам (x, y, z)]
Майката (x) дава подарък (y) на детето (z)

дава се: z y [давам(x, y, z)]
Дава се подарък (y) на детето (z)

помагам: P y x [помагам (x, y, P)]
Те (x) му (y) помагат да реши задачите (P)

помага се: P y [помагам (x, y, P)]
Помага му (y) се да реши задачите (P)

От примерите се вижда, че пасивната форма на глагола “помага” външния аргумент е с роля деятел. Той не е важен за изказването, но се подразбира, затова и не се изразява, т. е. *нещо се дава на някого* (от някого), *помага се на някого* (от някого).

При употреба обаче на дателно допълнение, напр. *Дава му се всичко*, е възможна и друга интерпретация – *Дава му се всичко*, т.е. иска, има желание да дава всичко. Дателното допълнение при пасив е с роля бенефициент, а в желателната конструкция – експериментор. Появата на експериментния аргумент е предявена от желателния глагол *искам*, а не от *давам* (както е в пасивната конструкция) – *Той иска да дава всичко* → *Иска му се да дава всичко* → *Дава му се всичко*. За разлика от пасивната конструкция, желателната се представя така:

pro ex иска се: x P [иска се (P, x)]
Иска му (x) се да дава всичко (P)

Именно този факт и различието в базовото семантично представяне осигурява различната интерпретация при този случай на омонимия.

Не можем да говорим за редукция при изречения като следните:

- (13) *Той чете приказки*
 (14) *Той му чете приказки*

Това е така, защото в (13) и (14) глаголят *чета* е употребен с различни значения. В (13) значението е “възприемам съдържанието на нещо написано”. С това значение глаголят изисква вършител на действието и обект на четенето (семантична роля тема), т.е. с това значение *чета* е двуместен глагол – *чета* (някой, нещо) или *чета* (x,). В пример (14) *чета* е употребен със значение “предавам на глас съдържанието на нещо написано”. Това

предполага наличието на деятел, обект на четенето (т.е. информационен носител) и този, на когото се чете (семантична роля бенефициент). Последният аргумент е изразен с дателното допълнение *му*. Тук чета е триместен глагол, т.е. *чета* (някой, нещо, на някого) или *чета* (x,). Двете изречения можем да представим така:

чета 1: y x [чета (x, y)]
 Той (x) чете приказка (y)

чета 2: z y x [чета (x, y, z)]
 Той (x) му (y) чете приказка (z)

Интересен се явява въпросът можем ли да говорим за имплицитен аргумент при случаи като *То вали* и *Вали*. Глаголът *вали* е безличен, защото не се предполага вършител. Празната подложна позиция се отбелязва с *pro ex* (т.е. експлетивен, семантично празен подлог). С това формално се отбелязва мястото на подлога, което в генеративната граматика се изисква от проекционния принцип (вж. Пенчев 1998: 146 -154). Липсва вършен аргумент, така че позицията не е маркирана със семантична роля, т.е. във *Вали* няма семантичен, така и синтактичен аргумент. Празната позиция може да се запълни с “то”, но това е формален, експлетивен подлог. Налице е синтактичен аргумент, но липсва семантичен. Същото се отнася до *pro ex съмва се*, *pro ex духа* и др. Тези случаи можем да илюстрираме така:

pro ex вали: [вали ()]
 Вали

pro ex вали: x [вали ()]
 То вали

За разлика от тези безлични изречения определено личните, неопределено личните и обобщено личните предполагат вършител, който може да стане явен – чрез лексикално

съществително, неопределено местоимение, напр. *Спи – Детето спи*, *Някъде се пее – Някой някъде пее*, *Не питай старо, а патило – Не питай ти старо, а патило* и т.н.

ИЗВОДИ

Може да се направи обобщението, че възможностите за отношението семантични – синтактични аргументи са четири: 1) броят на семантичните и синтактичните аргументи съвпада (т.е. всички семантични аргументи са синтактично представени); 2) не всички семантични аргументи са представени, при което е налице редукция в синтаксиса на семантичен аргумент, т.е. той е имплицитен; 3) няма нито семантичен, нито синтактичен аргумент; 4) има синтактичен аргумент, но няма семантичен, при което е налице експлетивен (формален) синтактичен аргумент. Тези изводи могат да се онагледят по следния начин:

	Аргументи:	
	семантичен	синтактичен
1. <i>Детето спи</i>	+	+
2. <i>Спи</i>	+	-
3. <i>Вали</i>	-	-
4. <i>То вали</i>	-	+

ЛИТЕРАТУРА

1. Пенчев 1998: Пенчев, Й., Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, 1998.
2. Чомски 1981: N. Chomsky, Lectures on Government and Binding. Dordrecht, Foris, 1998.
3. Чомски 1993: N. Chomsky, A Minimalist Program for Linguistic Theory. In: The View from Building 20: MA: MIT Press, 1993: 1-52.

Представена за печат на 27. 09.2006 г.